

УДК 94 (477.8) «1895-1917»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.2\(30\).409](https://doi.org/10.33782/eminak2020.2(30).409)

РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНАМИ ВЛАДИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Олександр Буравський¹, Ігор Сезонець², Ярослав Цецик³

¹ Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир, Україна)
e-mail: buravskij@i.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1847-4605>

² Національний ун-тет водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
e-mail: igorsazonets@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8032-3675>

³ Національний ун-тет водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
e-mail: slavatsesik@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

У статті розкрито особливості розвитку економіки Волинської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Простежується механізм регулювання цін на товари першої необхідності органами влади та міського самоврядування. Проведено порівняльний аналіз рівня матеріального забезпечення різних соціальних груп населення, звертається увага на ускладнення соціально-економічної ситуації в регіоні під час Першої світової війни.

Ключові слова: Волинь, економіка, рівень життя, цінова політика, органи місцевого самоврядування, Перша світова війна

На сучасному етапі розвитку України важлива роль відводиться регулюванню органами влади розвитку економічного потенціалу. Тому актуальним є дослідження аналогічних процесів, які відбувалися у різних регіонах нашої держави у минулому. Особливістю здійснення регулятивної функції соціально-економічних процесів у досліджуваній період було й те, що значні повноваження у цій сфері мали органи міського самоврядування. Під час Першої світової війни економіка Волинської губернії зазнала величезних збитків, що, насамперед, було зумовлено веденням військових дій на її території й окупацією західних повітів австро-угорськими та німецькими військами. Органи влади, намагаючись не допустити різкого зростання цін на товари першої необхідності, регулювали цінову політику, однак це не завжди давало бажаний результат.

Питання, що стосуються регулятивної функції органів влади у Волинській губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., досліджені недостатньо. Значний обсяг матеріалу про різні напрями діяльності органів влади та місцевого самоврядування висвітлено у монографії В.І. Бортнікова¹, питання пов'язані з розвитком цукрової промисловості досліджено у розвідці М.М. Москалюка².

Окремі питання соціально-економічного розвитку Волині у досліджуваній пе-

¹ Бортніков В.І. Органи державної влади та місцевого самоврядування на Волині (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015. 438 с.

² Москалюк М.М. З історії розвитку цукрової промисловості в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Український історичний журнал. 2008. № 2. С. 75-85.

ріод висвітлено у працях О.П.Прищепи³, Р.Н.Оксенюка⁴, О.П.Реєнта та О.В.Сердюка⁵, В.Молчанова⁶ та А.Рацілевича⁷.

Розвідка стосується аналізу особливостей соціально-економічних процесів у Волинській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. та дослідження ролі органів влади та міського самоврядування у регулюванні цінової політики та намаганнях не допустити різкого зниження рівня життя незаможних верств міського населення під час Першої світової війни.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на українських землях, які були у складі Російської імперії, почали проглядатися тенденції до розвитку економіки. Але не в усіх регіонах економічний потенціал розвивався однаково. Найбільш стійка динаміка розвитку економіки спостерігалася у південних і південно-східних губерніях, що було зумовлено наявністю значних величезних покладів корисних копалин і величезними інвестиціями з боку іноземних підприємців. Це сприяло розвитку цілих галузей гірничодобувної та важкої промисловості. На відміну від південно-східних губерній, у західних, у тому числі й Волинській, економічний потенціал розвивався значно повільніше. При цьому найбільші інвестиції вкладалися у цукрові заводи.

Регіон і надалі залишався аграрним краєм в якому домінувало сільсько-господарське виробництво, а більшість підприємств займалися її переробкою.

Особливістю соціально-економічного життя тогочасної Волині було те, що основна маса її населення проживала у сільській місцевості. Згідно даних першого перепису населення у Волинській губернії проживало 2 980 тис. осіб, з яких 92,6% у – сільській місцевості⁸. Станом на 1912 р. у Волинській губернії проживало 3 815 тис. осіб, з яких понад 92% у – сільській місцевості⁹.

Однак, незважаючи на таку ситуацію, наприкінці XIX ст. на Волині спостерігалася стійка динаміка зростання кількості підприємств, більшість із яких були дрібними. У 1893 р. в губернії функціонувало 1672 підприємства, де працювало понад 15 тис. найманих працівників, а загальна вартість виробленої продукції становила понад 17,8 млн. руб.¹⁰ У 1897 р. в губернії функціонувало вже 1912 підприємств, понад $\frac{2}{3}$ з них були дрібними на яких працювало 17,8 тис. осіб, загальна вартість виробленої продукції становила понад 20,5 млн. руб. Зокрема, вартість цукру, який був виготовлений на 14 цукрових заводах становила понад 8,3 млн. руб. На цих підприємствах працювало понад 6 тис. робітників¹¹. Значну частина найманих працівників стано-

³ Прищепя О.П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне: ПП ДМ, 2010. 287 с.

⁴ Оксенюк Р.Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861-1939 рр.). Львів: Каменяр, 1970. 276 с.

⁵ Реєнт О.П., Сердюк О.В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861-1914 рр.): Монографія. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. 365 с.

⁶ Молчанов В. Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ України у XIX – на початку XX ст. Київ: Інститут історії НАН України, 2007. 151 с.

⁷ Рацілевич А. Соціально-економічні та суспільно-політичні передумови формування національного руху на Волині на початку XX ст. // Волинські історичні записки. 2008. Т. 1. С. 157-165.

⁸ Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Т. VIII. Волынская губерния. СПб., 1904. С. 3-8.

⁹ Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. Житомир: Волынская губернская типография, 1913. С. 3-8.

¹⁰ Памятная книжка Волынской губернии на 1895 год. Житомир: Волынская губернская типография, 1895. С. 46-55.

¹¹ Памятная книжка Волынской губернии на 1899 год. Житомир: Волынская губернская типография, 1899. С. 44-52.

вили жінки та діти. Станом на 1897 р. у промисловості регіону їх було задіяно 4,4 тис.¹²

Тогочасні органи адміністративної влади намагалися в окремих галузях промисловості не допустити використання нічної праці цих категорій найманих працівників. В одному документі того періоду наголошувалося, що відповідно до ст. 122 Промислового статуту підлітки й «особи жіночої статі не можуть бути зайняті між 9 годинаю вечора та 5 годинаю ранку» на промислових підприємствах, які займалися виробництвом бавовняних, полотняних, лляних і деяких інших видів тканин. На основі даного документу Міністерством фінансів за погодженням з Міністерством внутрішніх справ циркуляром від 7 грудня 1895 р. було заборонено «нічну працю жінок і підлітків на підприємствах, які займалися обробкою джгуту та пеньки». Заступник міністра фінансів на основі 122 ст. Промислового статуту також прийняв рішення заборонити виконання роботи у нічний час на підприємствах, які займалися переробкою шовку, але дане розпорядження вступало в силу лише з моменту «укладання фабрикантами з робітниками нових умов найму»¹³.

В іншому документі відзначалося, що «нічна праця жінок і підлітків у найбільш шкідливих для здоров'я відділах сірникового виробництва» може мати негативні наслідки. У зв'язку з цим з 1 липня 1898 р. нічна праця жінок і підлітків у цехах, де здійснювалося «укладання сірників у коробки» була заборонена. Але дана заборона не поширювалася на фабрики, які випускали «шведські сірники»¹⁴.

Робочий час даних категорій найманих працівників становив 12-14 год. на добу, а оплата праці була значно нижчою ніж у чоловіків. Імперські уряди наприкінці XIX ст. намагалися врегулювати й це питання. Так Указом від 1897 р. робочий день для жінок і підлітків було обмежено до 11,5 год. на добу.

Отже, наприкінці XIX ст. органи адміністративної влади намагалися обмежити працю окремих категорій населення у нічний час на підприємствах, виробництво на яких вважалося шкідливим для здоров'я, а на інших зменшувалася тривалість робочого дня. Але як свідчать звіти фабрично-заводської інспекції, на більшості підприємств Волині, що були під її наглядом, дані розпорядження порушувалися власниками. На тих же підприємствах, які не підлягали її нагляду, вони взагалі не виконувалися і тривалість робочого дня встановлювалася власником самостійно.

Важливою обставиною, яка впливала на соціально-економічне життя регіону, був рівень заробітної платні найманих працівників. На Волині вона була значно нижчою ніж у південних і південно-східних губерніях тогочасної України. Відповідно до звітів фабрично-заводських інспекцій, середньорічна заробітна плата робітників у Волинській губернії становила 94 руб. 96 коп. на рік, що було втричі нижче ніж отримували робітники у Катеринославській губернії. У жінок і дітей вона була ще нижчою. Так, на Житомирській тютюновій фабриці жінки у середньому отримували 2 руб. 50 коп. на місяць¹⁵.

Значно нижчим був рівень оплати праці сільськогосподарських робітників. Але досліджуючи дану проблему доцільно відзначити, що у різних повітах губернії вона була неоднаковою. Так, наприкінці XIX ст. у Житомирському повіті сільськогос-

¹² Історія Волині з найдавніших днів і до наших часів. О.Г. Михайлюк та ін. Львів, 1988. С. 31.

¹³ Сборник циркуляров Волинских губернских учреждений по разным частям административно-го управления с 1897 по 1902 год. Житомир : Волинская губернская типография, 1902. С. 527.

¹⁴ Ibid. С. 528.

¹⁵ Оксенюк Р.Н. Вказ. пр. С. 32-33.

подарський робітник отримував 95 руб. на рік, а якщо він харчувався коштом наймача, то отримував відповідно 50 руб., у жінок відповідно 45 руб. і 28 руб., у Заславському повіті робітник отримував 60 руб. або 40 руб., робітниці відповідно – 40 руб. або 25 руб. Аналогічно оцінювалася заробітна платня й поденних робітників. Але тут існувала певна диференціація. Під час проведення посівних польових робіт чи збору врожаю її рівень був вищим, що диктувалося нестачею робочих рук, а у зимовий період – нижчою¹⁶.

Така різниця в оплаті праці найманих сільськогосподарських робітників у різних повітах губернії пояснюється тим, що в одних була нестача робочих рук, в інших навпаки надлишок. Зростання заробітної плати сільськогосподарських робітників під час збору врожаю пояснюється збільшенням попиту на них, адже більшість тогочасних селян працювали на власних земельних наділах і не мали можливості під час сезону польових робіт найматися поденниками. Тому здебільшого поденниками працювали безземельні або малоземельні селяни, що було для них єдиною можливістю утримувати себе. Нижчий рівень заробітної платні жінок пояснюється реаліями досліджуваного періоду. Адже у Російській імперії, як і більшості тогочасних країн, існувала гендерна нерівність.

У досліджуваній період Волинь стала головними хмелевим районом. Промислове хмелярство було започатковане у 1860-х рр. чехами-колоністами, які завезли цю культуру з богемського хмелевого району, звідки вони переселилися. У звіті волинського губернатора на ім'я імператора за 1905 р. повідомлялося, що за виробництвом хмелю перше місце у губернії займав Дубенський повіт, за ними слідували Житомирський, Рівненський, Луцький, Володимир-Волинський, Острозький, Кременецький, Ковельський, Заславський та Овруцький. Губернатор відзначав прискорений розвиток хмелярства після поселення на Волині чехів і труднощі українських селян у розведенні цієї культури, «що потребувала значних витрат капіталу». За його даними, волинський хміль вивозився, головним чином, на закордонні ринки за цінами від 5 до 25 руб. за пуд. Проте кращі сорти цінувалися значно вище. У січні-березні 1904 р. ціни на хміль, що відправлявся у Варшаву й далі до інших країн Європи, становили щонайменше 30-33 руб. за пуд. Навіть «загальний сорт» реалізовувався за ціною 24-26 руб. за пуд¹⁷.

На початку ХХ ст. на Волині, як і в інших регіонах імперії, у системі оплати праці найманих працівників відбувалися значні зміни, паралельно з цим зростала й кількість підприємств. У 1910 р. у Волинській губернії їх було – 1728, але, як і раніше, більшість з них були дрібними на яких працювало 3-5 найманих робітників. Найпотужнішими підприємствами Волині залишалися цукрові заводи, яких станом на 1913 р. діяло 17, на них працювало 10 377 робітників. Більше цукрових заводів було лише у Київській, Подільській і Харківській губерніях¹⁸. Загалом на цукрових заводах працювало майже 45% робітників регіону.

У той період спостерігалось швидке зростання заробітної платні робітників. Так, у 1901-1907 рр. вона зростає майже вдвічі та становила 175,5 руб. на рік. У наступні роки почали проглядатися тенденції до часткового зниження середньорічної заробітної плати найманих робітників, що було зумовлено, зокрема, у промис-

¹⁶ Памятная книжка Волынской губернии на 1899 год... С. 28-29.

¹⁷ Реент О.П., Сердюк О.В. Вказ. пр. С. 159.

¹⁸ Москалюк М.М. З історії розвитку цукрової промисловості в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.... С. 82.

ловому виробництві. Напередодні Першої світової війни робітник на Волині у середньому одержував 164,5 руб. на рік¹⁹.

Таким чином, абсолютна більшість підприємств регіону були дрібними, напівкустарними. Виняток становили лише цукрові заводи. Незважаючи на підвищення заробітної платні робітників, рівень їхнього життя залишався низьким, що було зумовлено зростанням цін на товари першої необхідності на початку 1900-х рр.

Аналізуючи стан економіки тогочасної Волині варто зауважити, що у документах того періоду про діяльність великих підприємств відзначалося, що «Волинська губернія значно відстає від губерній фабрично-заводського регіону»²⁰.

Однак у краї почали проглядатися тенденції до поступового зростання кількості великих підприємств на яких працювало понад 200 осіб. Коли у 1909 р. таких підприємств налічувалося 231, то у 1913 р. вже – 307. Це свідчило про те, що підприємці збільшували обсяги інвестицій у промисловість, насамперед переробну. Частина великих підприємств перебували у власності давніх аристократичних родів²¹.

Окремі підприємства, власники яких намагались подолати спад виробництва, були акціоновані. Так, у 1897 р. власник цементного заводу в Здолбунові О. Елінек виступив ініціатором заснування акціонерного товариства портланд-цементного заводу «Волинь». Після цього сума його основного капіталу неухильно зростала. Якщо у 1897 р. вона складала 400 тис. руб., то в 1913 р. 1 млн. 289 тис. руб. Аналогічно зростали й дивіденди. За 1909 р. вони становили 4% на капітал, у 1910 р. – 6%, а в 1911 р. – вже 11%. Відповідно зростали й виробничі потужності підприємства²².

Серед факторів, що позитивно впливали на розвиток економіки Волинської губернії, доцільно відзначити й зростання кооперативного руху у сільському господарстві. Саме кооперативна організація збуту значно покращила розвиток селянських господарств, сприяючи матеріальній підтримці селян, проведенню агрокультурних заходів, підвищенню якості продукції²³.

З метою об'єктивного аналізу рівня життя різних верств населення вважаємо за доцільне з'ясувати рівень їхніх прибутків і ціни на основні групи товарів. Так, заробітна плата старшого городового у м. Рівне у 1907 р. становила 300 руб. на рік, молодшого відповідно – 240 руб. Кожен городовий, який прослужив у поліції понад 5 років, отримував додатково 45 руб. на рік²⁴. Аналогічною була заробітна плата й у працівників нижньої ланки поліції. У губернському місті Житомир городові, залежно від вислуги років, отримували 20-25 руб. на місяць²⁵. Окрім цього поліцейським чинам виплачувалися квартирні гроші, які мали йти на утримання їхнього житла. Помічнику поліцмейстера – 26,16 руб., помічнику пристава та городовим – 12,5 руб. Подібне грошове утримання мали чини поліції й у Києві. Так, старший городовий отримував 250 руб. на рік, молодший – 190 руб., а обер-поліцмейстер відповідно 8 500 руб. Крім того, поліцейські безкоштовно отримували

¹⁹ Історія Волині з найдавніших днів і до наших часів... С. 39-40.

²⁰ Обзор Волынской губернии за 1904 год. Житомир: Волынская губернская типография, 1905. С. 22.

²¹ Обзор Волынской губернии за 1913 год. Житомир: Волынская губернская типография, 1914. С. 39.

²² Прищепя О.П. Вказ. пр. С. 108-109.

²³ Рацілевич А. Вказ. пр. С. 160.

²⁴ Державний архів Рівненської області (ДАРО). Ф. 165. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 6.

²⁵ Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. 62. Оп. 3. Спр. 8. Арк. 95-95зв.

ли казенне сукно на поліцейську форму, а також лікувалися за кошти міської управи²⁶.

Вчитель двокласного сільського училища напередодні Першої світової війни отримував 360 руб. на рік, а найманий робітник у ньому – 108 руб.²⁷ Директор Житомирського міського училища отримував 41 руб. 66 коп. на місяць, більшість учителів – 30 руб. на місяць, а вчителі рукоділля та співів – лише по 10 руб.²⁸ Значно нижчий рівень заробітної платні двох останніх учителів пояснюється тією обставиною, що вони мали у цьому навчальному закладі незначне навантаження, й викладали аналогічні предмети в інших міських училищах Житомира. Заробітна платня вчителів гімназії була неоднаковою й великою мірою залежала від вислуги років. Так, вчитель математики у Рівненській чоловічій гімназії в період евакуації у 1916 р. отримував 973 руб. на рік, а французької мови – 727 руб.²⁹ Річна платня міського архітектора у м. Рівне становила 480 руб. на рік³⁰.

Таким чином, рівень життя різних верств населення на Волині, як і в інших регіонах тогочасної України, був неоднаковим. На найнижчому щаблі перебували наймані робітники. Вчитель гімназії, без вислуги років отримував удвічі більше ніж вчитель початкового сільського училища. Така різка градація пояснюється як рівнем освіти цих педагогічних працівників, так і значною різницею у покладених на них службових обов'язків.

Більш детально з'ясувати рівень життя різних верств населення дозволить аналіз цінової політики у різних повітових центрах Волинської губернії. Ціни на продукти та товари першої необхідності у той період встановлювалися органами міського самоуправління. Після зміни ціни на той чи інший товар, чи групу товарів, вони це питання погоджували з канцелярією губернатора. Після прийняття рішення друкувалися великі оголошення-плакати, де вказувалася такса за підписом відповідальної особи, та розміщувалися у людних місцях, насамперед, там де здійснювалася торгівля товаром³¹.

Так, рішенням міських уповноважених у м. Дубно на початку 1904 р. було встановлено наступну ціну на яловичину I сорту – 8 коп. за 1 фунт, II сорту – 7 коп. за 1 фунт, телятину навесні 7 коп. за 1 фунт³².

Напередодні Першої світової війни Житомирською та Луцькою міськими управами було встановлено такі ціни на продовольчі товари та дрова (див. табл. 1).

Органи міського самоврядування також встановлювали заробітну плату для поденних робітників, яка функціонувала у межах конкретного населеного пункту (див. табл. 2).

²⁶ Молчанов В. Вказ. пр. С. 47-49.

²⁷ Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 1-4.

²⁸ ДАЖО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1242. Арк. 2.

²⁹ ДАРО. Ф. 569. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 63в.-7.

³⁰ ДАРО. Ф. 165. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 3.

³¹ Бортніков В.І. Вказ. пр. С. 341.

³² ДАРО. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 63-63зв.

Таблиця 1

Порівняння цін на окремі продукти та дрова у Житомирі та Луцьку напередодні Першої світової війни (складено за:³³)

Назва продукту або товару	Ціна за 1 пуд або 1 фунт, 1 сажень кубічний (руб., коп.)	
	Житомир	Луцьк
Жито	95 коп. за 1 пуд	85 коп. за 1 пуд
Пшениця	1,25 руб. за 1 пуд	1,5 руб. за 1 пуд
Яловичина	13 коп. за 1 фунт	4,8 руб. за 1 пуд
Свинина	5,2 руб. за 1 пуд	15 коп. за 1 фунт
Дубові дрова	32 руб. за 1 кубічний сажень	40 руб. за 1 кубічний сажень
Грабові дрова	33 руб. за 1 кубічний сажень	42 руб. за 1 кубічний сажень

Таблиця 2

Порівняння заробітної плати окремих груп поденних робітників у Житомирі та Луцьку напередодні Першої світової війни (складено за:³⁴).

Спеціальність	Заробітна плата	
	Житомир	Луцьк
Землекоп	1,2 руб. на день	1,2 руб. на день
Скляр	2 руб. на день	2 руб. на день
Столяр	2,5 руб. на день	2 руб. на день
Токар	2,5 руб. на день	2 руб. на день
Слюсар	2,5 руб. на день	2,5 руб. на день
Чорнороб	0,9 руб. на день	0,8 руб. на день

Таким чином, у різних повітах і містах Волинської губернії були неоднакові ціни на різні групи товарів. Це диктувалося як сезонним подорожчанням, або здешевленням, особливостями доставки тих або інших товарів до населеного пункту. Найбільша різниця спостерігалася у вартості дров, що було зумовлено як складністю підвозу, так і попитом на ринку.

На початку ХХ ст. органи міського самоврядування мали право також регулювати тривалість робочого часу найманих працівників на підприємствах, що функціонували у межах міста. Це стосувалося не всіх підприємств, а лише тих, право на функціонування яких у місті надавалося місцевим органом самоврядування й вони не підлягали нагляду фабрично-заводської інспекції. В основному це були дрібні підприємства, які забезпечували життєдіяльність міста, виробляли продукцію, яка реалізовувалася у місті. Це були пекарні, різноманітні майстерні й інші дрібні підприємства, дозвіл на відкриття яких надавався органом місцевого самоврядування. У свою чергу вони сплачували всі обов'язкові платежі до бюджету міста. Перелік таких підприємств чітко визначався органами центральної влади.

³³ ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1160. Арк. 1зв.-2; ДАЖО. Ф. 62. Оп. 19дод. Спр. 154. Арк. 182а-182а-зв.; 575-576.

³⁴ ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1160. Арк. 3; ДАЖО. Ф. 62. Оп. 19дод. Спр. 154. Арк. 156.

Ті ж підприємства, які підлягали нагляду фабрично-заводської інспекції «виводилися за межі влади міських управ» і він був чітко визначений за галузевою ознакою³⁵.

Відповідно до постанови Луцької міської думи у 1909 р. на підприємствах і майстернях для найманих працівників було встановлено 11-годинний робочий день «за добровільною згодою з власниками». В пекарнях час роботи встановлювався з «9 години ранку до 8 години вечора», в «інших майстернях» робочий час було визначено: влітку з «7 години ранку до 6 години вечора», взимку відповідно з «8 години ранку до 7 години вечора». Літній час діяв з 1 квітня по 1 жовтня, а зимовий – з 1 жовтня по 1 квітня. Цією ж постановою дозволялося вносити зміни щодо початку й закінчення робочого дня, за добровільним погодженням власника та найманих працівників, але лише за умови, що «кожна зміна працівників працюватиме не більше 11 годин, включаючи й «2 години для прийняття їжі»³⁶. Окремо визначалися правила роботи у святкові дні. Дозволялося, окрім «Св. Пасхи, Св. Трійці та Різдва» працювати у пекарнях, булочних та на інших підприємствах, які випускали продукти харчування, але «не більше 5 годин на добу». Євреям, які святкували у суботу, дозволялося працювати у неділю та під час християнських релігійних свят³⁷. Аналогічного змісту постанови були прийняті й іншими міськими думами Волинської губернії. Органи міського самоврядування регулювали робочий час найманих працівників, але це стосувалося лише тих підприємств, які були під їхньою юрисдикцією. Одним із ключових аргументів, які вони висували при вирішенні даного питання, це було досягнення порозуміння між власником підприємства та найманими працівниками. Одночасно з цим бралася до уваги конфесійна й етнічна приналежність власників і найманих працівників.

Отже, на початку ХХ ст. органи міського самоврядування регулювали тривалість робочого часу на низці підприємств, що функціонували у повітових містах регіону.

З початком Першої світової війни економіка України зазнала величезних збитків. Особливо це стосувалося Волинської губернії, яка спочатку стала прифронтовою, а упродовж 1915-1916 рр. на її території велися військові дії. Західні повіти губернії впродовж 1915-1916 рр. були окуповані австро-угорськими військами. Найбільших втрат зазнав аграрний сектор економіки, адже припинився експорт сільськогосподарської продукції, а це було основним джерелом прибутків. У регіоні чітко проглядалося погіршення економічної ситуації. Частина підприємств Волині, орієнтованих на зовнішні ринки, зменшували обсяги виробництва у зв'язку з неможливістю реалізувати продукцію на внутрішньому. Ведення сільського господарства ускладнювалося і через брак робочих рук. Це зумовило зміну в ціновій політиці на ринку продовольчих товарів. Упродовж 1915-1916 рр. ціни на них не лише досягли передвоєнного рівня, а й значно підвищилися, що, насамперед, негативно позначалося на рівні життя незаможних жителів міст, купівельна спроможність яких падала, що викликало певне незадоволення.

Органи міського самоврядування докладали значних зусиль, щоб не допустити стрімкого підвищення цін на продукти харчування. Однак, як свідчить аналіз тогочасних документів, ціни у різних повітах були неоднаковими. Так, у 1915 р. у при-

³⁵ Сборник циркуляров Волинских губернских учреждений по разным частям административного управления с 1897 по 1902 год. Житомир: Волинская губернская типография, 1902. С. 529.

³⁶ ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 875. Арк. 8-11.

³⁷ Ibid.

фронтовому м. Дубно вартість 1 пуда жита становила 1,45-1,5 руб., а пшениці 2,15-2,2 руб.³⁸ У м. Житомирі 30 вересня 1915 р. на засіданні міської Думи, за участі голови повітової земської управи було встановлено оптову ціну на 1 куль (5 пудів) житньої муки 6 руб.³⁹ Також спостерігалось значне підвищення цін на м'ясні продукти. Так, з 18 квітня 1915 р. у м. Житомирі було встановлено наступну ціну: 1 фунт свинячого філе коштував 20 коп., свинячий окіст з салом 1 фунт – 18 коп., без сала – 17 коп.⁴⁰ Наприкінці осені 1915 р. вдалося дещо стабілізувати ціни на продукти харчування. Так, у Житомирському повіті згідно рішення повітової земської управи було встановлено такі ціни на продукти: 1 пуд жита коштував 1,05 руб., пшениці – 1,2 руб., 1 фунт яловичини – 10 коп. Окремо наголошувалося, що «Перелічені... предмети не можуть продаватися дорожче визначених цін, при цьому фабрики, заводи, млини, склади при відпуску оптом товарів зобов'язані робити знижку в 5%»⁴¹.

Незважаючи на зусилля, які докладали органи міського самоврядування, зростання цін на продовольчі товари у губернії продовжувалося. Насамперед це було пов'язано з відсутністю робочих рук у селах, адже майже всі чоловіки призовного віку були призвані до діючої армії, а також подорожчанням продуктів в інших губерніях імперії.

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX ст. органи місцевого самоврядування відігравали важливу роль у соціально-економічних процесах, що відбувалися у краї. Вони не лише регулювали ціни на товари, які реалізовувалися у повітових центрах, а й також тривалість робочого часу найманих працівників, встановлювали заробітну плату для поденних робітників. У різних повітах регіону ціни та заробітна платня були неоднаковими, що диктувалося місцевими потребами, але різниця між ними була незначною.

REFERENCES

- Bortnikov, V.I.** (2015). *Orhany derzhavnoi vlyady ta mistvevoho samovriaduvannia na Volyni (kinets XVIII – pochatok XX st.)* [State authorities and local self-government in Volyn (end of XVIII – early of XX century)]. Lutsk: Skhidnoievropeiskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
- Molchanov, V.** (2007). *Zhyttievyi riven chynovnykiv pravoohoronnykh ustanov Ukrainy u XIX – na pochatku XX st.* [The standard of living of law enforcement officials in Ukraine in the XIX – early XX centuries]. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Moskaliuk, M.M.** (2008) *Z istorii rozvytku tsukrovoi promyslovosti v Ukraini u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [From the history of the sugar industry in Ukraine in the second half of the XIX – early XX centuries]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 75-85 [in Ukrainian].
- Mykhailiuk, O.H.** (Ed.) (1988). *Istoriia Volyni z naidavnishykh dniv i do nashykh chasiv* [History of Volyn From ancient times to the present]. Lviv. [in Ukrainian].
- Okseniuk, R.N.** (1970). *Narysy istorii Volyni. Sotsialno-ekonomichni rozvytok, revoliutsiyni ta natsionalno-vyzvolnyi rukh trudiashchykh (1861-1939 rr.)* [Essays on the history of Volhynia. Socio-economic development, revolutionary and national-liberation movement of workers (1861-1939)]. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Pryshchepa, O.P.** (2010). *Mista Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [The cities of Volyn in the second half of the XIX – early XX centuries]. Rivne: PP DM [in Ukrainian].
- Ratsilevych, A.** (2008). *Sotsialno-ekonomichni ta suspilno-politychni peredumovy formuvannia natsionalnoho rukhu na Volyni na pochatku XX st.* [Socio-economic and socio-political prerequisites for the formation of the national movement in Volyn in the early of XX century]. *Volynski istorychni zapysky*, 1, 157-165 [in Ukrainian].

³⁸ ДАРО. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 177.

³⁹ ДАЖО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1239. Арк. 433.

⁴⁰ ДАЖО. Ф. 62. Оп. 1дод. Спр. 155. Арк. 53.

⁴¹ Ibid. Арк. 293.

Reient, O.P. & Serdiuk, O.V. (2011). *Sil'ske hospodarstvo Ukrainy i svitovyi prodovolchyi rynek (1861-1914 rr.)* [Ukraine's agriculture and the world food market (1861-1914)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Oleksandr Buravskiy

(Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr, Ukraine)

e-mail: buravskij@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1847-4605>

Ihor Sezonets

(National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine)

igorsazonets@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8032-3675>

Yaroslav Tsetsyk

(National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine)

slavatsetsik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

**Regulation of Social and Economic Processes by the Authorities in Volyn
in Late 19th – Early 20th Century**

The peculiarities of Volyn Province economic development in the late 19th – early 20th century are described. The mechanism of prices for essential commodities regulation by the authorities and the city government is traced. A comparative analysis of the material security level of different social groups is made, and much attention is paid to the deterioration of the social and economic situation in the region during the First World War. However, despite the significant efforts made by municipal governments, living standards in the region deteriorated. First of all, it concerned the Western counties of Volyn Province on the territory of which during 1915-1916 hostilities were conducted.

The rise in food prices in the towns took place due to a number of reasons, namely the lack of labor resources, since most men in the region were drafted into the acting army, the short-sighted policy of the Russian imperial government, which forcibly evacuating the population from Galicia, placed most of the refugees in the frontline counties. As a result of the retreat of the Russian army in the summer of 1915, the number of displaced persons in the region increased sharply, and that led to a rapid rise in prices and finally, to the impoverishment of a large part of the population. Those tendencies intensified, especially at the end of 1916 – the beginning of 1917.

Keywords: Volyn, economy, standard of living, price policy, local self-government bodies, the First World War

Надійшла до редакції / Received: 11.04.2020

Схвалено до друку / Accepted: 01.06.2020